

AZ ÁLLÓALAPOK MÉRLEGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Az állóalapot mérlege a népgazdasági mérlegrendszernek, s ezen belül a társadalmi vagyonmérlegnek egy részét képezi. A mérleg célja a társadalomban lévő technikai viszonyok feltárása, — a társadalmi termékből a munkaeszközök terjedelmének növelésére fordított hányad és a termelési fogyasztásban jelentkező, amortizációként átvitt érték vizsgálata.

A mérleg összeállításával kapcsolatban szükséges a feladat megoldását érintő néhány fontosabb fogalmi meghatározás megismerése. Így:

1. *Társadalmi vagyon* (nemzeti vagyon) alatt azoknak az anyagi javaknak összességét értjük, melyekkel bizonyos időpontban az ország, népgazdaság rendelkezik. Lényegében tehát felhalmozott társadalmi termék, amely csoportosítható egyfelől állóalapotokra, forgóalapotokra és állami készletekre, tartalékokra, — másfelől munkaeszközökre, munkatárgyakra és fogyasztási cikkekre.

2. *Az állóalapot*: a munkaeszközök, melyek közvetlenül, vagy közvetve vesznek részt a termelésben, tartós használatra vannak rendelve, s értéküket fokozatosan átviszik az előállított termékbe. Természetesen — mint ahogy azt későbbiekben látni fogjuk — emellett foglalkoznunk kell a nem termelő állóalapotokkal is, melyek a nem termelési szükséglet céljait szolgálják, s az igénybevétel mértékében fokozatosan elhasználódnak. (Pl.: lakásalap, művészeti és egészségvédelmi felszerelések.)

Előjáróban rámutatunk itt arra, hogy az „alap” szó sokakban számviteli fogalmat ébreszt, az eszközöknek azt a pénzértékben kifejezett forrását, amely azok bizonyos körének rendeltetését van hivatva meghatározni. Ezzel szemben az alap szót itt közgazdaságtani értelemben használjuk, amikor a szó maguknak az eszközöknek, bizonyos cél és jelleg szerint körülhatárolt összességét jelenti. (Pl.: árualap.)

*

Szocialista gazdasági rendszerben az állóalapotoknak igen nagy jelentősége van, mivel azoknak bővítésével — a beruházásokkal — hosszú időszakra adnak anyagi alapot a termelés számára. Az állóalapotok gyarapítására a társadalmi összterméknek $(c + v + m)$ abból a részéből kerül sor, mely a termelés folyamatában felhasznált eszközök értékének levonása után fennmarad $(v + m =$ nemzeti jövedelem).

Az állóalapotok bővítésének megállapítása évenként történik, s ezzel meg lehet határozni a beruházási terv mértékét a nemzeti jövedelem felhasználásával összhangban. Az állóalapotok így évről évre a nemzeti jövedelemből táplálkoznak, ugyanakkor viszont új eszközökkel kibővíthető hozzájárulnak az anyagi termelés növeléséhez.

Megállapítható tehát, hogy az állóalapot felmérése és azok bővülésének rendszeres számbavétele — vagyis az állóalapot mérlegének elkészítése — a tervezgázkodásban nélkülözhetetlen, mert:

számszerű anyagot szolgáltat a bővített szocialista újratermelés tervezéséhez;

támpontul szolgál a beruházási, műszaki fejlesztési terv helyes elkészítéséhez;

feltűnteti az állóalapot megosztását az egyes népgazdasági ágak és társadalmi szektorok között;

valamint rámutat a kellően nem hasznosított állóalapotokra, tehát segítséget nyújt a rejtett tartalékok feltárásához, s ezzel is hozzájárul a termelés kapacitásának növeléséhez.

A mérleg elkészítésének előfeltétele a nemzeti vagyon állóalapotjainak egyszeri felmérése, minthogy a dinamikus felépítésű mérleg a beszámolási időszak kezdetén meglévő állóalapot állományából indul ki, majd figyelembe veszi az időszak folyamán bekövetkezett változásokat, s megállapítja a záróállományt.

Az állóalapot terjedelmének változását a beszámolási időszakban bekövetkezett növekedésnek és csökkenésnek az egyenlege mutatja.

A mérleg összeállításánál figyelembeveendő szempontok között különösképpen kiemelkedik az állóalapot körének, a mérleg belső csoportosításának és értékelési módszerének meghatározása.

* =

Az állóalapot körének meghatározásánál a földnek, mint állóalapotnak a kérdése vet fel problémát. Értékkalkoló csak a munka lehet, s a nemzeti vagyon is emberi munka hozza létre. Mivel azonban a föld alkotásához emberi munkára nincsen szükség, felmerül a kérdés, hogy az élő munkát meg nem testesítő föld hozzászámítandó-e a népgazdaság állóalapotjaihoz, a nemzeti vagyonhoz. (A talajjavítás és egyéb élő munka tárgyiasulása természetesen vitathatatlanul beszámítandó az állóalapotokba, a végzett munka értékének megfelelően.)

Véleményünk szerint az élő munkát nem tartalmazó föld számbavételét alapvetően az indokolja, hogy

a) a föld maga is résztvesz a munkafolyamatban. Marx meghatározása szerint „a föld maga is munkaeszköz“ ... „általános munkaeszköz a föld, mely a munkás számára a locus standi-t (helyet, amelyen áll) és működése számára a munkateret (field of employment) nyújtja“;¹

b) tükrözi a társadalmi szektorok súlyát a népgazdaságban.

Meg kell említenünk, hogy a Szovjetunióban a mezőgazdasági földet, kitermelés alatt álló erdőket az állóalapot között ú. n. feltételes árral veszik számításba, — ahol persze a különböző tulajdonformák kölcsönös kapcsolatának vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a föld — mint egyik legfontosabb gazdasági tényező — állami tulajdonban van.

A probléma tehát csak az, hogy milyen pénzértékben általánosítsuk a földet ahhoz, hogy a társadalmi vagyon egyéb alkotóelemeivel össze-

¹ Marx: „A tőke“ Szikra. Budapest, 1948: 193. és 194. old.

hasonlítható legyen. Általános irányelvek ebben a vonatkozásban még nem alakultak ki, azonban a megoldásnak egyik formája lehet a földnek művelési ágak szerint megállapított, globális feltételes értékkel való jelölése a mérlegben.

Ugyancsak ehhez a kérdéscsoporthoz tartozik a lakosság személyes tulajdonában lévő vagyontárgyaknak a számbavétele. Mivel ezen értékeknek megbízható felmérése úgyszólván lehetetlen, helyesnek látszik az a módszer, hogy az állóalapok mérlegében nem vesszük fel a lakosság — egyébként esetleg állóalapszámú — valamennyi vagyontárgyát, hanem csak azok egyes részeit, így pl. a személyes tulajdonból csak a jószágokat (tenyésztési- és igászállatokat) és lakóházakat, míg pl. a bútorkat, háztartási eszközöket, ruhákat stb. értékét elhanyagoljuk. Ezen utóbbi tételek a népgazdasági mérleg rendeltetése szempontjából amúgy sem játszanak jelentősebb szerepet, — s bár kétségtelenül sok esetben határesetet képeznek, mégis realisabb eljárásnak mondható a tartós használatra rendelt fogyasztási javak között történő elszámolásuk.

Külön kell megvizsgálnunk a befejezetlen beruházások számbavételének kérdését is. Itt alkalmazható egyrészt az a módszer, mely figyelembe veszi a befejezetlen beruházások állományát — természetesen elkülönítve a befejezettektől —, hogy megállapítható legyen a felhalmozásnak az a hányada, mely még nem járul hozzá a nemzeti jövedelem megtermeléséhez. Másrészt viszont, — s ezt alkalmazzák a szovjet mérlegrendszerben — csak a befejezett, műszakilag megvalósult és üzembehelyezett beruházások tekintendők állóalapoknak, míg a befejezetlen beruházások állománya a forgóeszközökhöz tartozik. Így a forgóeszközökben mindig van egy rész, amelyből állóalap lesz a teljes műszaki megvalósulás és üzembehelyezés időpontjában.

Nem tartoznak az állóalapok közé a kutatásokra, kísérletekre történt ráfordítások, ha azok új beruházások létesítéséhez nem vezetnek.

*

A mérlegben belüli csoportosítást igen körültekintően kell elvégezni, hogy az megfeleljen az állóalapok mérlegének rendeltetésével kapcsolatos valamennyi követelménynek. Ezért a mérleg egyes tételeit a következő főbb szempontok szerint kell felépítenünk:

a) külön kell kimutatni a termelő és nem termelő állóalapokat. A hovatartozandóság tekintetében az egyes javaknak a társadalmi újratermelésben elfoglalt szerepéből kell kiindulni. Ezért pl. egy vállalatnak a termelésben elfoglalt helyzete egyedül nem szabhat egységes irányt a felosztásnak. Egy vállalatnál lehetnek ipari alapok, mezőgazdasági alapok (pl. jószág) és nem termelő alapok (könyvtár). Az irodai berendezés, ha a vállalat irodájában van, akkor a termelő állóalapokhoz tartozik, — de ha ugyanez a berendezés az üzemi kórházban van, a nem termelő állóalapokhoz sorolandó. Ugyanígy az iskolák, intézetek, — esetleg máshol termelőnek minősülő felszerelések a nem termelő alapokhoz tartoznak. Vagy pl. a műutak értékét egészben a termelő alapoknál kell kimutatni annak ellenére, hogy az utakat nemcsak termelő célokra használják, hanem a lakosság nem termelő céljaira is igénybeveszi azokat;

b) kiszámítandó az állóalapok állománya és változása népgazdasági ágazonként (ipar, építőipar, mezőgazdaság stb.) és azon belül tulajdonformák szerint (állami, szövetkezeti, kisárutermelő, tőkés);

c) az egyes *vagyon tárgyak jellegük, megjelenési alakjuk és rendeltetésük szerinti különválasztása* ugyancsak fontos követelmény a mérleg szerkesztésénél. Az állóalapokat csoportosíthatjuk tehát: föld, épület, mélyépitmény, erőgép, munkagép, szerszám, készülék, műszer, irodai berendezés, szállítóeszköz, tenyész- és igásállat stb. szerint. Itt arra kell figyelemmel lenni, hogy egy bizonyos vagyon tárgyat következetesen mindig csak ugyanabban a kategóriában lehet elszámolni;

d) szükséges lehet az alapok megosztása aszerint, hogy *üzemben*, vagy tartósan *üzemen kívül* vannak-e. Ezzel lehetőség nyílik a rejtett tartalékok feltárására, a termelés ütemének meggyorsítására.

Fentiekben csupán a mérleg elkészítésénél alkalmazandó főbb csoportosításokat említettük meg, melyek nem zárják ki az anyagnak egyes konkrét feladatok megoldásával járó másirányú, esetleg részletesebb tagolását.

Természetesen a szerteágazó csoportosítás következtében a mérleg kimunkálása csak számos előkészítő munkálat elvégzésével (munkalapokkal) oldható meg, s ezek alapján kell azután a népgazdaság egészére vonatkozó összesítő mérleget elkészíteni. (Egyik formája pl. az 1. sz. tábla. — Lásd az 1111. oldalt!)

*

Jelentős problémát okoz az egyes *állóalapotok számbavétele és értékelése*. Különösen vonatkozik ez a magántulajdonban lévő állóalapokra. Mint már előljáróban említettük, az állóalapot mérlegének előfeltétele a nemzeti vagyon állóalapjának egyszeri felmérése, s így ennél a kérdésnél azt kell megoldanunk, hogy az országban lévő valamennyi ház, állat stb. számára és értékére vonatkozóan megbízható adatokat nyerjünk.

Az értékelésnél lehetőleg egy időpont egységárait kell alkalmaznunk, hogy a mérlegen belül az azonos jellegű állóalapot összehasonlíthatók legyenek.

Vállalati vonatkozásban az állóalapot nyilvántartása a könyvelés feladata, s így a mérleg elkészítéséhez szükséges adatok begyűjtése a vállalati mérlegek alapján viszonylag könnyebb feladatot jelent, annál is inkább, minthogy 1952-től kezdve a mérlegbeszámolók rendszere fokozott mértékben követi az állóalapot mérlegének összeállításával kapcsolatos szempontokat.

Ugyancsak nem jelent különösebb akadályt a *közületi állóalapot* felmérése sem, mivel az erre vonatkozó adatok az állami költségvetés végrehajtását tartalmazó jelentés vagyonkimutatásában — vagyoncsoportok szerint részletezve — rendelkezésre állnak.

Az ismeretes értékelési módszerek közül az állóalapot értékelésénél a *reprodukción* (újraelőállítás) és a *beszerzési érték* alapján való számbavétel jöhet számításba.

A beszerzési érték alapján történő értékelésnél az állóalapot egy és ugyanazon elemeit különböző árakkal, különféle mértékkel számítjuk — s bár ez a módszer kétségtelenül rámutat a különféle állóeszközök megvételével kapcsolatos összes kiadás végösszegére, — mégis az alapok értékek összehasonlítására akár statikus, akár dinamikus szemléletben alkalmatlan.

Ezért feltétlenül helyesebb eljárás az *állóalapotoknak reprodukciós árak alapján történő értékelése*, amivel lehetővé válik az értékeknek olyan

esetekben való összehasonlítása is, amikor különböző időszakokban beszerzett azonos jellegű állólapokról van szó. Hosszabb idő után pedig, amikor a reprodukciós érték maga is megváltozik (pl. önköltségcsökkenés), szükség lehet korrekciókra (indexek útján), éppen azért, hogy a társadalom állólapjainak dinamikáját is figyelemmel kísérhessük.

A mérlegkételemek reprodukciós árak alapján való értékelését kétféle módon kell elvégeznünk s ennek megfelelően a mérleget két változatban kell összeállítanunk.

a) A népgazdaság termelési kapacitásának felmérése teljes reprodukciós (újraelőállítási) értékben. Ebben a változatban az egyes állólapok az értékelés időpontjában érvényben lévő árak szerint újonnan előállítva (új állapotban) kerülnek a mérlegben elszámolásra. A mérleg sémája:

1. Állólapok állománya (teljes reprodukciós értékben) a beszámolási időszak kezdetén.
2. Beruházások a beszámolási időszak kezdetén.

1—2 együtt:

1. Kiselejtezés (teljes reprodukciós értékben) a beszámolási időszakban.
2. Állólapok állománya (teljes reprodukciós értékben) a beszámolási időszak végén.

1—2 együtt:

b) Az állólapok *tényleges értéknövekedésének* kiszámítása, az *újra-termelés és felhalmozás* vizsgálata az elhasználódás értékével csökkentett reprodukciós értékben — maradványértékben —, amikor az egyes állólapok teljes reprodukciós értékének csak az értékcsökkenés levonása után fennmaradó hányadát vesszük figyelembe a mérlegben. Az elhasználódás mértékének megállapításánál figyelembe kell venni az egyes eszközök normális használata mellett szükséges felújítások (generál-javítások) értékét, valamint azt, hogy működésüknek végleges megszűnésével is megőrzik értéküknek egy kis részét (ócskavas, hasznosítható alkatrészek stb.).

Ez a módszer ad lehetőséget ezenkívül a társadalmi termékmérleggel és a népgazdasági mérlegrendszer egyéb részeivel való összefüggések, kapcsolatok vizsgálatára. A mérleg sémája a második változatnál a következő:

1. Állólapok állománya a beszámolási időszak kezdetén (maradványértékben).
2. Állólapok növekedése:
 - a) beruházások,
 - b) felújítások.

1—2 együtt:

1. Állólapok csökkenése:
 - a) kiselejtezés (maradványértékben),
 - b) értékcsökkenés (amortizáció).
2. Állólapok állománya a beszámolási időszak végén (maradványértékben).

1—2 együtt:

Az értékelés munkájának elvégzése megköveteli az összes állóeszközöknek pontos számbavételét (leltározását), a teljes reprodukciós érték, valamint az egyes eszközök elhasználódásának, kopásának megállapítását.

Jelenlegi gyakorlatunkban bizonyára leegyszerűsített formában fogjuk az értékelést elvégezni és a magántulajdonban lévő állólapok értékét a fontosabb tételek (házak, állatok stb.) számszerű ismeretében a nagyságrendet feltétlenül megközelítő számítással, a szocialista tulajdont képező állólapok értékét pedig részben a szárszámadás, vállalati mérlegek, részben pedig a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján kell megállapítanunk.

Állóalapot értékek változása 1951-ben
(Összesítés)

Megnevezés	Állóalapot állománya 1951. I. 1-én*	Állóalapot növekedése			Állóalapot csökkenése			Állóalapot állománya 1951. XII. 31-én* (2+5-8)	
		1951. I. 1.-XII. 31-ig							
		beruházás	felújítás	összesen (3+4)	kiseleztezés*	amortizáció	összesen (6+7)		
millió forintban									
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
I. Termelő állóalapot									
Ipar									
Építőipar									
Mezőgazdaság									
Közlekedés									
Kereskedelem									
<i>Együtt:</i>									
II. Nem termelő állóalapot									
Igazgatás (védelemmel) ...									
Szociális									
Kulturális									
Szolgáltatás									
Társadalmi szervezetek ...									
Lakosság									
<i>Együtt:</i>									
<i>I-II. összesen:</i>									
Állóalapot tulajdonformák szerint									
Állami									
Szövetkezeti									
Kisártermelő									
Tőkés									
Alkalmazott									
Szövetkezeti tag									
Egyéb									
<i>Összesen:</i>									
Állóalapot vagyontárgyak szerint									
Föld									
Épület									
Mélyépitmény									
Erőgép									
Munkagép									
Szerszám									
Készülék, műszer									
Irodai berendezés									
Szállítóeszköz									
Tenyészállat									
Igásállat									
Egyéb									
<i>Összesen:</i>									

* Maradványértékben.